

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ (ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті розглядаються аспекти проблеми саморегуляції поведінки у старших дошкільників. На основі аналізу емпіричних досліджень виокремлено показники саморегуляції поведінки дошкільників. Визначено структуру методичного комплексу дослідження саморегуляції поведінки у старших дошкільників. Джерел – 6.

Ключові слова: саморегуляція поведінки, компоненти психічної саморегуляції, тривожність, самооцінка, регулятивна функція.

Постановка проблеми. Проблема саморегуляції, керування людиною власною поведінкою є в психології однією з найважливіших як в плані теоретичного огляду, так і в плані експериментальних досліджень. Дослідження саморегуляції поведінки в дошкільному віці є однією з актуальних наукових проблем сучасної психологічної науки. Відомо, що розвиток довільності поведінки є однією із центральних ліній розвитку особистості, адже саме вона формує з дитини суб'єкт життєдіяльності. Тому дослідження умов розвитку довільності поведінки та саморегуляції є актуальним для сучасної психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У віковій психології існує два відносно незалежних напрямки дослідження проблеми довільності поведінки та саморегуляції. Так, перший напрямок продовжує надбання Л.С. Виготського. Представники даного напрямку вивчають, перш за все, оволодіння засобами організації власної поведінки, тобто розвиток довільної поведінки. О.Р. Лурія та О.В. Запорожець вивчали процес становлення

регулюючої ролі мови, Д.Б. Ельконін досліджував становлення дій, що опосередковані правилом чи зразком поведінки. Серед указаних досліджень окремо виділяються дослідження Д.Б. Ельконіна, З.М. Істоміної, З.В. Мануйленко, Л.С. Славиної та інших, які вивчали рольову гру як «школу довільної поведінки», де дії дитини опосередковуються ігровою роллю.

Представники другого напрямку досліджень розглядали питання про мотиваційну обумовленість поведінки дитини на різних етапах онтогенезу. Даний напрямок робіт опирається на концепцію діяльності О.М. Леонтьєва, згідно з якою вольова та довільна дія характеризується тим, що зміст мотиву та цілі у ній не співпадають, а тому виконання такої дії можливе лише за наявності відношення мотиву до мети, що і являється ознакою довільної поведінки. К.М. Гуревич, В.К. Котирло, С.Е. Кулачківська, Н.І. Непомняща, Я.З. Неверович та ін. досліджували зміст мотивів дитини, їх стійкість, формування ієрархії та супідрядності мотивів. Дану проблематику також досліджували Л.І. Божович, Н.Н. Власова, Л.І. Славіна, Т.В. Єндовицька та ін.

Мета статті. Розглянути методологічні аспекти дослідження саморегуляції поведінки у дошкільників. Встановити показники саморегуляції поведінки. Визначити структуру методичного комплексу дослідження саморегуляції поведінки у старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу. На основі теоретичного аналізу ми встановили, що показниками саморегуляції поведінки є:

- довільність поведінки, яка проявляється в здатності діяти за правилом та мірою самостійності вчинків;
- особливості самооцінки, міра адекватності та диференційованості які обумовлюють якість саморегуляції;
- довільність пізнавальних процесів, яка в дошкільному віці проявляється в здатності до реалізації мнемічної мети;

- орієнтація в часі як основа темпорального компоненту саморегуляції.

Опираючись на вищеописані показники, ми вивчили структуру методичного комплексу дослідження саморегуляції поведінки за такими блоками: поведінковий, когнітивний, темпоральний, емоційний та рефлексивний.

Керуючись метою нашого дослідження, ми відібрали методики для проведення констатуючого експерименту. Методики для дослідження обирались на основі їх відповідності завданням дослідження та адекватності віку досліджуваних. Критеріями відбору діагностичного інструментарію були методична обґрунтованість методик і можливість виявлення взаємозв'язку між результатами, які будуть отримані за допомогою даних методик. Усі відібрані методики склали структуру методичного комплексу.

Структура методичного комплексу дослідження.

Поведінковий блок (проективна методика ТСРД – типологія суб'єктної регуляції дитини С.В. Хусаїнової, Г.С. Пригіна; методика «Так і ні»; методика «Ввічливість»).

Когнітивний блок (методика дослідження пам'яті дошкільників П.І. Зінченка).

Темпоральний блок (авторська методика для виявлення уміння дитини орієнтуватися в часі (розроблена на основі завдань Т.Д. Ріхтерман)).

Емоційний блок (діагностика рівня тривожності Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен).

Рефлексивний блок (методика «Драбинка» В.Г. Щур, С.Г. Якобсон).

Для статистичної обробки результатів ми використовували метод лінійної кореляції (статистичний коефіцієнт r_{xy} – критерій К. Пірсона), кластерний аналіз, показник χ^2 Пірсона та t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Усі розрахунки ми виконували на комп'ютері за допомогою пакету статистичних програм Statistica 6.0.

Розглянемо більш детально зміст кожного блоку методичного комплексу.

Дослідження типу суб'єктної саморегуляції дошкільників за методикою «Типологія суб'єктної регуляції дитини» (ТСРД, автори С.В. Хусаїнова, Г.С. Пригін) [4].

Проективна методика ТСРД призначена для діагностичного дослідження типу суб'єктної саморегуляції в дітей віком 5–7 років. Методика складається із 15 стимульних карток, на яких зображені діти, тварини та дорослі люди. Усі стимульні картки поєднані в групи таким чином: група дітей у дії – поведінка; дорослі, які зайняті професійною діяльністю – діяльність; тварини – асоціативність. Дана методика є проективною, тому схема інтерпретації, що пропонується, не є єдиною із можливих, вона пропонується лише для орієнтації психолога у визначенні регуляторних особливостей дитини.

Проективні засоби діагностики є більш бажаними в діагностуванні дошкільників, адже вони сприяють налагодженню взаємовідносин у процесі роботи: дитина йде на контакт із дослідником, завдяки цікавим завданням стимулюється дитяча творчість і фантазія. Дитина ідентифікується з фігурами, що є на картках, і таким чином визначається тип її суб'єктної регуляції. Методику можна використовувати в якості діагностичного матеріалу для знайомства з новим членом групи в дитячому садку, дитину, яку попросили розказати історію за малюнком або розпитавши її, як би вона повела себе в ситуаціях зображених на картках. У випадку, коли дитина відмовляється розповідати щось про певну картку, можливо в зображеному сюжеті прихована певна проблема.

Ця методика може бути також представлена дітям як гра з окремими картинками. Особливу увагу потрібно приділити поведінці дитини: як вона реагує на пред'явлені стимули, як рухаються руки, ноги, голова, тіло, – наскільки великою є її напруга, чи байдужа, неуважна в бесіді; відзначити швидкість реакції відповіді й т.д. Якщо дитина проявляє ознаки хвилювання

(знижений голос, блідість, почервоніння, відмова відповідати, несамотійність, прохання про допомогу у вихователя), це ознаки, що описують залежний тип саморегуляції. ТСРД може використовуватися психологами, соціальними працівниками, вихователями. Застосовувати тест потрібно строго індивідуально. В інструкції краще зазначити, що ми зараз пограємо й подивимося картинки, а потім попросити дитину обрати той малюнок, на якому вона бачить себе. У момент проведення методики картинки найкраще тримати осторонь перевернутими, тому що діти люблять грати картинками, і тестування може затягтися на тривалий час. Усі картинки пронумеровані, тому їх потрібно пред'являти в певній послідовності [4].

У цілому за результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. «Автономність» і «залежність» як типологічні особливості суб'єктної регуляції діяльності дійсно проявляються у відповідних особливостях поведінки в дошкільному віці.

2. Розроблена й валідизована проєктивна методика ТСРД дозволяє диференціювати дітей по типу здійснення процесів суб'єктної регуляції й, тим самим, визначити ступінь їх «ефективної самотійності».

Діти з «залежним» типом суб'єктної саморегуляції не можуть визначити правильність обраного ними способу дій або оцінити значимість того або іншого фактора, що впливає на успішність діяльності; вони не вміють самі критично проаналізувати отримані результати й т.д., у результаті їм часто доводиться звертатися за допомогою до більш успішних дітей або дорослих. У цих дітей потреба в плануванні розвинена слабо, плани часто нереальні й мінливі, у зв'язку з цим, поставлена мета досягається рідко. Цілі ситуативні, й, як правило, задані кимось іншим. У таких дітей спостерігаються різкі перепади ставлення до розвитку ситуації, наслідків своїх дій. Такі діти більш імпульсивні, вони діють шляхом спроб і помилок, до того ж дитина не вчиться на своїх помилках, вона некритична до своїх дій, що веде до різкого погіршення якості результатів, що досягаються, та до

погіршенню стану або виникнення зовнішніх труднощів. Діти з низькими показниками за шкалою динамічних, швидко змінюваних обставинах почувають себе невпевнено, важко звикають до зміни обстановки й способу життя. У результаті в таких дітей неминуче виникають регуляторні збої і, як наслідок, невдачі у виконанні дій.

Шкала «автономність» характеризує тип суб'єктної саморегуляції довільної активності. За високих показників за цією шкалою в дитини виражена потреба в самостійності під час здійсненні нею якихось дій. Такі діти мають необхідні вміння самоорганізації діяльності, під час виконання якої опираються, здебільшого, на власні судження, особистісні якості (що відповідають «автономному» типу суб'єктної саморегуляції). Дитина здатна самостійно ставити мету діяльності й у достатній мірі усвідомлено планувати свою поведінку. Діти здатні виділяти значимі умови досягнення цілей як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому. У нових умовах (несподівана зміна місця проживання або місця дошкільної установи, під час виникнення непередбачених обставин) здатні швидко оцінити зміну значимих умов і легко перебудувати плани й програми виконавчих дій і поведінки. Таким чином, діти з високими показниками за шкалою «автономність» демонструють пластичність регуляторних процесів, причому гнучкість регуляторики дозволяє їм адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно досягати поставлені цілі. За низьких показників по шкалі «автономність» процеси суб'єктної саморегуляції характеризуються недосконалими структурно-функціональними компонентами.

Дослідження довільності поведінки дошкільників за допомогою методики «Так і ні» [2].

Мета методики: дослідження вміння діяти за правилом, дослідження довільної уваги та пам'яті в дошкільників. Можливе використання для діагностики готовності до навчання в школі.

Методика є модифікацією відомої дитячої гри «Так» і «ні» не називайте, чорного з білим не одягайте». У ході гри ведучий задає учасникам

такі питання, на які найпростіше відповісти словами «так» або «ні», а також назвавши білий або чорний кольори. Але саме цього за умовами гри робити не можна.

Для методики взята тільки перша частина умов гри: дітям заборонено відповідати на питання словами «так» і «ні».

Діагностика довільної сфери дошкільників за методикою «Ввічливість» Н.І. Гуткіної [2].

Мета методики: діагностика рівня розвитку довільної сфери, можливість використання методики для визначення готовності до школи.

Методика «Ввічливість» представляє собою дитячу гру, у якій команда ведучого виконується лише в тому випадку, коли ведучий каже слово «будь ласка». Усі команди ведучого пов'язані із фізичними вправами (наприклад, «присядь, будь ласка», «руки в сторони», «пострибай, будь ласка» та ін.).

Успішність виконання завдань залежить від того, наскільки добре в дитини розвинена довільна увага, пам'ять, реалізація сформованого наміру, тобто наскільки добре дитина здатна керуватися правилами.

Обробка результатів методики відбувається шляхом підрахування балів, які нараховуються за помилки. Під помилкою розуміється виконання команди без слова «будь ласка». Кожна помилка оцінюється в один бал, чим вищий сумарний бал дошкільника, тим гірше він впорався з завданням [1].

Методика дослідження пам'яті дошкільників П.І. Зінченка [6].

З метою дослідження особливостей довільного запам'ятовування у дошкільників, ми застосували методику, що ґрунтується на дослідях П.І. Зінченка. Для проведення методики потрібно заздалегідь підготувати 12 малюнків: зображення холодильника, столу, стільця, плити, огірка, помідора, буряка, курки, гусака, качки, ляльки, автомобіля та м'ячика. Також необхідно заготовити велику картку, де будуть намальовані ці ж самі малюнки.

За даною методикою пам'ять дошкільників можна оцінити в діапазоні від 0 балів до 30 балів. Задля подальшого полегшення обробки результатів, було прийнято вважати, що результат від 0 балів до 15 балів показує, що в

дитини низький рівень пам'яті, від 16 до 20 балів отримали діти з середнім рівнем пам'яті, а від 21 до 30 балів виявлялося в дітей з високим рівнем пам'яті.

Методика дослідження здатності визначати часові інтервали (розроблена на основі вправ Т.Д. Ріхтерман).

Нами була створена методика для визначення уміння дошкільників визначати часові інтервали. За основу даної методики ми взяли вправи Т.Д. Ріхтерман, спрямовані на формування в дошкільників уміння визначати 3-х хвилинний інтервал часу [5]. Метою дослідження було визначити, чи вміють дошкільники правильно вибирати об'єм роботи згідно вказаного часового інтервалу (3 хвилини).

Оцінювання результатів даної методики відбувалося таким шляхом: якщо дитина всі п'ять завдань зробила правильно, тобто правильно зуміла визначити трьоххвилинний інтервал часу, і, відповідно, правильно організувала свою роботу, вона отримувала 5 балів. За кожне вірно виконане завдання дитина отримувала 1 бал. Таким чином, дошкільники, які отримали 1 бал, зовсім погано вміють визначати часові інтервали, і чим більше балів набрав кожен дошкільник, тим кращим є його здатність до визначення часових проміжків.

Визначення тривожності дошкільників за допомогою «Тесту тривожності» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен) [3].

Як правило, найбільший рівень тривожності проявляється в ситуаціях, що моделюють стосунки дитина – дитина (Гра з молодшими дітьми. Об'єкт агресії. Гра зі старшими дітьми. Агресивний напад. Ізоляція). Значно нижчий рівень тривожності в малюнках, що моделюють стосунки дитина – дорослий (Дитина і мати з дитиною. Докір. Ігнорування. Дитина з батьками), і в ситуаціях, що моделюють повсякденні дії (Одягання. Укладення спати на самоті. Умивання. Збирання іграшок. Їжа на самоті).

Вивчення рівня самооцінки дошкільників за допомогою методики «Драбинка» (автор В.Г. Щур, С.Г. Якобсон) [3].

Методика «Драбинка» призначена для виявлення системи уявлень самооцінки дитини, як, на її думку, оцінюють її інші люди, а також, яким чином ці уявлення співвідносяться між собою. Метою даної методики є визначення особливостей самооцінки дитини (як загального ставлення до себе) і уявлень про те, як її оцінюють інші люди.

Обробка і аналіз результатів дослідження. Діти старшого дошкільного й молодшого шкільного віку проявляють значний інтерес до своїх стосунків з іншими людьми й, як правило, охоче беруть участь у бесіді на дану тему. Під час оцінки результатів необхідно насамперед встановити ставлення дитини до себе. У старшому дошкільному і молодшому шкільному віці переважна більшість дітей вважають себе «гарними» і розміщують себе на верхній сходинці драбинки. У той же час, як показують дані дослідження В.Г. Щур, діти, які поставили себе на саму верхню сходинку (тобто ті, які долучили себе до найкращих), практично ніколи не можуть обґрунтувати таку самооцінку. Діти ж, які не вважають себе найкращими, підходили до оцінювання себе більш об'єктивно й критично, пояснювали свій вибір, називаючи різні причини, наприклад: «Я все-таки іноді бешкетую», «Я дуже багато задаю питань» і ін.

Як правило, ставлення інших людей до дитини сприймається нею досить диференційовано: діти вважають, що близькі дорослі (мама, тато, дідусь, бабуся, а також вихователь (учитель) по-різному ставляться до них.

Найбільш важливим для розуміння сформованої у дитини самооцінки є співвідношення оцінок «за себе» і «за маму». Сприйнятливим є варіант, коли діти вважають, що мама поставить їх на найвищу сходинку драбинки, а себе ставлять трохи нижче – на другу – третю сходинку зверху. Такі діти, відчуючи впевнену підтримку з боку найближчих дорослих, уже виробили здатність досить критично підходити до оцінки себе як особистості. Їх автор методики називає «найблагополучнішими».

Інший варіант – висока думка дитини про себе збігається з думкою мами. Така ситуація може бути характерна для дітей:

- дійсно благополучних;
- інфантильних (усі оцінки розміщуються на найвищій сходинці, але у цей же час немає обґрунтованих, розгорнутих формулювань, що пояснюють таке припущення);
- «компенсуючих» (тих, які видають бажане за дійсне).

І ще один варіант – діти ставлять себе вище, ніж, як вони вважають, поставила б їх мама. Автор методики вважає таку ситуацію неблагополучною для розвитку особистості дитини, тому що розбіжність оцінок помічена дитиною й несе для неї страшний зміст – її не люблять. За даними В.Г. Щур, прогнозована дитиною низька оцінка з боку матері в багатьох ситуаціях буває пов'язана з наявністю в родині менших дітей, які, на переконання досліджуваних, будуть розміщені мамою на найвищу сходинку.

Висновки. Проведений аналіз психологічних методів вивчення саморегуляції поведінки у дошкільному віці та її компонентів дав нам змогу підібрати ряд методик для дослідження таких компонентів саморегуляції поведінки як довільність поведінки, типи суб'єктної регуляції поведінки, висота самооцінки, довільність запам'ятовування, здатність до орієнтації у часі, а також тривожність.

Література

1. Гамезо М.В. Старший дошкольник и младший школьник: психодиагностика и коррекция развития/ М.В. Гамезо, В.С. Герасимова, Л.М. Орлова. – М., 1998. – 251 с.
2. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе/ Н.И. Гуткина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, 2000. – 184 с.
3. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе/ Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 1996. – 240 с.
4. Проблемы дошкольной игры: психолого-педагогический

аспект/Под ред. Н.Н. Подъякова, Н.Я. Михайленко. – М., 1987. – 339 с.

5. Рихтерман, Т. Д. Формирование представлений о времени у детей дошкольного возраста/ Т. Д. Рихтерман. – 2-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 1991. – 48 с.

6. Флейвелл Дж. Х. Генетическая психология Жана Пиаже/ Дж. Х. Флейвелл. – М., 1967. – 414 с.

References

1. Gamezo M. V. Senior preschoolers and Junior high school student: psycho-diagnostics and correction of development/ mV Gamezo, V. S. Gerasimov, L. M. Orlov. – М., 1998. – 251 p.

2. Gutkina N. And. Psychological readiness for school/ N. And. Gutkina. – 3rd ed., Rev. and extra – М.: Academic Project, 2000. – 184 p.

3. Ovcharova R. V. applied psychology in the elementary school/ by R. V. Ovcharova . – М.: TC "Sphere", 1996. – 240 p.

4. Problems preschool games: psychological-pedagogical aspect/ed. by N. N. Polyakova, N. I. Mikhailenko. – М., 1987. – 339 S.

5. Richterman, Etc. the Formation of notions of time in children of preschool age/ Etc Richterman. – 2-e Izd., dorab. – М. : Education, 1991. – 48 p

6. Flavell J. H. Genetic psychology of Jean piaget]. H. Flavell. – М., 1967. – 414 p.

Усик Д.Б.

Психологические особенности саморегуляции поведения в старшем дошкольном возрасте (организация эмпирического исследования)

В статье рассматриваются аспекты проблемы саморегуляции поведения у старших дошкольников. На основе анализа эмпирических исследований выделено показатели саморегуляции поведения дошкольников.

Выделена структура методического комплекса исследования саморегуляции поведения у старших дошкольников. Источников – 6.

Ключевые слова: *саморегуляция поведения, компоненты психической саморегуляции, тревожность, самооценка, регулятивная функция.*

Usyk D.B.

**Psychological features of self-regulation of behavior in elder preschoolers
(organization of empiric research)**

In the article were shown methodological and methodical aspects of the problem of behavior's self regulation in elder preschoolers. Indicators of self-determined behavior of preschool children were determined on the base of empirical studies' analysis. The structure of methodical complex of research of self-regulation behavior in elder preschool children was determined. Sources – 6.

Key words: *behavior's self regulation, components of psychic self-regulation, anxiety, self-esteem, regulatory function.*

Усик Дмитро Борисович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології навчально-наукового Інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми